

A tanulási környezet kreatív alakításán alapuló pedagógiai innovációk az evangélikus néptanítók gyakorlatában a XIX. és XX. század fordulóján

Balogné Vincze Katalin
Evangélikus Hittudományi Egyetem, Budapest

Bevezetés

Az Evangélikus Népiskola című folyóiratot lapozgatva megelevenedik az olvasó szeme előtt a bő száz évvel ezelőtti evangélikus néptanítók élete és munkavégzése. A cikkek tanúsága szerint a középfokú végzettségű tanítók, egyetemet végzett tanárok és a „képzedei” oktatók pedagógiai látásmódját egyaránt meghatározták a dualizmus korának pedagógiai reformjain túl a hazai és belföldi szakmai műhelyek eredményei, a frissen létrejött szakmai egyesületek munkája és a reformpedagógiai kezdeményezések ismerete. A lapban megjelenő írások egyszerre nyújtanak korrajzot, de a kor kihívásaira adott reflexiók és innovatív javaslatok is értékes források a kutató számára. A tudományos feldolgozás számára szinte ismeretlen (Balogné Vincze 2024: 156) a kor evangélikus tanítóinak egyetlen szakmai havilapja, az Evangélikus Népiskola folyóirat. Pedig sokszínű lapszámait, melyeknek szerzői tanítók, tanárok, lelkészek, egyetemi oktatók, esetenként pedig orvosok, jól illusztrálják – az evangélikus tanítók viszonylag kisebb, az 1900-as népszámlálás szerint 2329 fős mintája tekintetében is – az állítást, mely szerint „*a korszak gazdag, sokszínű pedagógiai sajtója katalizátora volt a pedagógiai közgondolkodás modernizációjának*” (Kelemen 2016: 77).

1. Szakirodalmi áttekintés

A századforduló pedagógiai miliójét bemutató mértékadó neveléstörténeti műveken (pl. Mészáros et al. 2003) túl több tanulmány és monográfia is (Nagy 2006; Kovács 2011; Baska et al. 2015; Kelemen 2016; Nóbik 2019) fontos adatokkal járul hozzá a korabeli tanítók szociológiai jellemzőinek és munkakörülményeinek megismeréséhez. Ezek az írások alapvetően korabeli pedagógiai folyóiratokat és segédkönyveket, tanügyi adatokat és életrajzokat használnak forrásként. Jellemző adatokat mutatnak be a tanítók képzettségéről, a kor iskoláiról, gyermekképről és a tanítók (ön)értelmezéséről. A tanítás teréről tehát rendelkezésre állnak adatok, ám az azzal való kreatív és innovatív bánás – melynek során az architektúra elemei, sőt az iskola tágabb környezete is a tanulás-szervezési újításokra lehetőséget nyújtó környezetként a pedagógiai munka fontos faktorává válnak – és a pedagógiai környezet innovációi a tanulás folyamatát is meghatározó voltaknál fogva keltik fel a kutató érdeklődését, eddig neveléstörténeti szempontból kevésbé kiaknázott területet jelentenek. Nyilvánvaló, hogy „*a pedagógiai architektúra és az általa meghatározott tanítási-tanulási paradigma rendszere*” (Hercz–Sánta 2009: 80) egymással összefüggésben értelmezhető és értelmezendő. Érdemes megnézni, miként használták fel az egykori tanítók a pedagógiai tér alakításában – vagy éppen kitérítésében – rejlő lehetőségeket a tanítás-tanulás folyamatainak támogatása érdekében, és hogy az innovatív használat milyen pedagógiai szándékokhoz kapcsolódik, s azok milyen pedagógiai szemléletet tükröznek.

2. Módszertan

A pedagógiai terek egyik mai empirikus kutatásának konklúziója szerint „*az iskolaváraknak el kellene jutni a találkozások iskolájához, ahol a főszereplők megélik a mindennapok pedagógiai realitását, nem pedig túlélnek a történéseket, és átlépnek a találkozások nyújtotta lehetőségek felett*” (Hercz–Sántha 2009: 93). Ez a kíváncsi az előző század kezdeteinek kontextusára

tekintve kutatási kérdéssé alakítva a feltáró jellegű vizsgálat körét és struktúráját is meghatározza a következőkben.

Mivel a századforduló idején az 1968. törvény 38. törvénycikke már negyed százada meghatározta a népiskolákban folyó pedagógiai munka fejlesztését, a századforduló évének és az azt megelőző, valamint az azt követő két-két évfolyam kiválasztása megfelelő mintát nyújthat releváns tapasztalatok és az azokra adott reflexiók megragadásához. A vizsgálat a kérdéskör minél árnyaltabb megközelítése érdekében a kiválasztott évfolyamok minden lapszámának teljes anyagára kiterjedt. A vizsgálat tárgya tekintetében tartalmi szempontból relevánsnak bizonyult írásokat a témához való kapcsolódásuk minőségének szempontjából az egyes írások három kategóriába kerültek besorolásra: a témát kifejtő írásokon túl a témát röviden kifejtve fókuszba emelő és a témával kapcsolatban utalásokat tartalmazó írások kerültek számbavételre. Ebből a gazdag anyagból évenkénti csoportosításban a legszemléletesebb megfogalmazásokat és leggyakoribb jellemzőket emeli ki a tanulmány a téma háttérének felvázolása érdekében, hogy ezt követően a tanulási terek innovatív alakításának bemutatására kiválasztott három korabeli tanulmány segítségével kerülnek bemutatásra a kutatási kérdésben megfogalmazott szempontok és azok összefüggései.

3. Eredmények

3.1. A pedagógiai tér használata szempontjából meghatározó kontextus

A kutatás eredményeinek ismertetése előtt szükséges felidézni néhány témánk kontextusát jelentő vonást a tanítók működéséről. Az innovatív szemlélet fejlődését minden bizonnyal motiválta az első népiskolai törvényt követően a tankönyvpályázatok meghirdetése, amelyek során „számos azonos iskolafokokon is alternatívát kínáló tankönyv, 'tanári vezérfonal' és taneszköz készült” (Balogné Vincze 2024: 156). A törvényben meghatározott sztenderdeknek és az iskolaépítő közösségek körültekintésének megfelelően egyre szebb, világosabb, tágasabb iskolák épültek, amelyek rendszerint közvetlen kapcsolatban álltak az iskolaudvarral, hiszen a falusi evangélikus iskoláknak többnyire csak egy tantermük volt, amelyben hozzávetőlegesen 80 kisiskolást tanítottak (Balogné Vincze 2024: 153). A Comenius és Pestalozzi nyomán mindenkit mindenre megtanítani hívatott (Kelemen 2007: 15) és a reformpedagógiákról is tájékozott tanítók (Balogné Vincze 2024: 159) tudatosan használták ki oktató-nevelő munkájukban a tanulás terét. Több feljegyzett innováció ötletét és lehetővé tételét a természettel való kapcsolat szolgáltatta. A természettel való gyakorlatias bánás követelménye egyre erőteljesebben jelent meg a tantervreformok során is. A szemléltetésen és a tanulók aktivitásán alapuló nevelési módszerek filozófiai és lélektani alapjairól is gyakran írnak lapjukban (Evangélikus Népiskola 1894: 116–122; 1904: cikksorozat; 1909: 178–184). A tantervekben, de az iskolák közvetlen környezetében is megfogalmazódott a gyakorlati mezőgazdasági és háziipari ismeretek oktatásának az igénye is. A méhészet, szőlészet, „selymészet” oktatására a faiskolák és a tejszövetkezetek kezelésével együtt is – jellegzetesen protestáns érveléssel – a takarékoság és gazdaságosság szemszögéből fontos tevékenységként tekintettek az evangélikus tanítók írásaikban (Evangélikus Népiskola 1904: 83 és 306; 1909: 324). Az 1883. évi törvény értelmében létrejövő gyakorlóiskolai rendszer elterjedésével egyre jelentősebb pedagógiai gyakorlati képzést kaptak (Evangélikus Népiskola 1889: 31) a jó hírű evangélikus tanítóképzők (Szabolcs 2001: 44) növendékei is. A népiskola pedig „csak akkor tudta elfogadtatni magát, ha az általa közvetített új műveltséget szervesen össze tudta kapcsolni az adott közösség hagyományos értékeivel és aktuális – felismert vagy felismertethető – érdekeivel, ha a befogadó társadalmi közeg és az új értékrendet közvetítő iskola között egészséges kölcsönhatás alakult ki” (Kelemen 2007: 30). A népiskola és tanítója e tágabb népművelői szerepének tudatos felvállalásával valóságos társadalomformáló erővé lett.

A fent leírtak alapján a századforduló táján működő evangélikus tanítóokra nézve mindenképp túlzónak tekinthető Pukánszky Béla azon megállapítása, amely szerint a

„megszülető, kibontakozó és ezer szálra bomló reformpedagógia irányzatainak sokasága üzent hadat a protestáns örökségű evilági aszketizmus mentalitásának” (Pukánszky 2013). A cikkek tanúsága szerint az evangélikus tanítók ugyanis a protestáns takarékosagra nevelést egy modern, gyermeket megfigyelő és a gyermekre társadalmi kontextusában figyelő pedagógia minél szélesebb rétegeket érintő alkalmazásával kívánták elérni hosszabb távlatokban gondolkodva. A lapszámokat olvasva Kovács Krisztina megállapításának igazságával szembesülünk inkább lépten-nyomon: a professzionalizálódás tendenciái valóban nemcsak a felsőbb iskolák tanárai, hanem a néptanítók körében is megjelennek. „A 'szaktudós' kifejezés nem azt jelenti, hogy a tanító elméleti szakemberként tevékenykedik, hanem azt, hogy a gyakorlati munkájához szükséges tudományos ismeretekkel rendelkezik [...] A 'szaktudós' tanítónak a nevelési cél elérése érdekében nemcsak az ismeretek öncélú átadására kell törekednie, hanem a tanultság helyett a műveltségre, az elme finomítására. Tanítóképüket a tudományos elméleti ismeretekkel rendelkező 'gyermekpszichológus' képe jellemzi, aki pszichológiai tájékozottsággal rendelkezik, és alkalmazni is tudja annak módszereit” (Kovács 2011: 307).

3.2. A tanulási tér témáját tárgyaló vagy arra utaló írások a vizsgált lapszámokban

Az Evangélikus Népiskola folyóiratot 1889-es alapításától kezdve 1918-ig Papp József főszerkesztő jelentette meg (kezdetben Kapy Gyula társszerkesztésével). Papp József maga is a soproni evangélikus tanítóképzőben szerzett tanítói képesítéssel vállalt előbb a Vas megyei Csöngén evangélikus tanítói szolgálatot, és emellett két gyermek házitanítója is volt, majd a budapesti Paedagogicumban szerzett tanári diplomát. Két évig polgári iskolai tanár, majd 1883-ban a soproni evangélikus tanítóképző tanára, később igazgatója lett (Szinyei 1905; Robotka 2009: 273). Főszerkesztőként tehát gyakorlati tapasztalatait, szaktudását és elsősorban a soproni, de a felsőlövői (ma Oberschützen) tanítóképző szakmai háttérét és kollegiális kapcsolatait egyaránt hasznosította. Minden jel szerint sikerrel mozgósította a lap olvasóit is, akik – mintha egy mai online térben vagy levelezőlistán tennék – szívesen küldték be provokatív véleménycikkeiket vagy éppen továbbképzési élménybeszámolóikat, nyílt leveleiket és az azokra fogalmazott válaszokat is a lap szerkesztőségébe az újságban való megjelentetés céljából. Így a színes lapszámokban a kor tanítóinak személyes tapasztalatairól, véleményéről, reflexióiról, vitáiról tájékozódhat, de élményszerű híradásokat vagy éppen anekdotákat, vicceket és költeményeket, tantárgy-pedagógiai tanulmányokat kiegészítő óravázlatokat, ünnepi műsorok vázlatait is, valamint nekrológokat, a tanítói egyletek híreit és tanítók számára hasznos hirdetések is talál az egykori és a mai olvasó. A folyóirat a vizsgált évről évre hasonló rovatokból építkezett. A tanulási tér kialakítását és használatát a nagyobb lélegzetű írásokban (I. „iránycikkek”, értekezések, alkalmi közlemények pl. levelek; II. képek a nevelés történelméből; III. „Gyakorlati cikkek”; IV. Tárcza-cikkek; VII. Nyílt tér) vizsgáltuk.

Az áttekintő táblázat számsoraiból kitűnik, hogy gyakorlatias utalások szintjén a századfordulót megelőzően és azt követően újra gyakran előkerül a pedagógiai tér fejlesztésének igénye, azonban a századforduló tanítói életét meghatározó népszámlálás, amelyben számlálóbiztosként működtek közre, egyrészt a megemelkedett munkaterhelés okán, másrészt a népszámlálás kapcsán lebonyolított családlátogatásokhoz és a millenniumi eseményekhez kapcsolódva felmerült új témák rövid időre háttérbe szorították a tanulási térről való gondolkodást. Az érdeklődés azonban megmaradt. Sajátos dinamika rajzolódik ki, ha a témát fókuszba emelő és a kifejezetten pedagógiai terek innovációjával foglalkozó tanulmányokra tekintünk. Ugyanis, míg a századfordulót megelőző évek inkább a téma felvetésének időszakaként értelmezhetők, a századfordulót követően megmarad az érdeklődés a téma iránt, és immáron a gyakorlati tapasztalatokra is építő tudományos igényű írások születnek a témában.

Ev.Népiskola	1898	1899	1900	1901	1902
Utalás	10	13	2	3	8
Fókusz	1	7	5	3	4
Tematikus c.	4	3	-	2	4
Témafelvetések jellege	<i>Elméletibb – tudományos; tanul a falu közössége</i>	<i>Elmélet és gyakorlat - pragmatikus</i>	<i>Gyakorlati – liberális pedagógia, érdekérvényesítés</i>	<i>Módszertani megfontolások a tan. környezet kapcsán</i>	<i>Tudományos és reflektív</i>
Hangsúlyok	Boldogságra nevelés (erkölcsi és kedélynevelés, vallásoktatás); együttműködés a családdal , lelkésszel; népkönyvtár; szemléltetés	Gyermekek megismerése (kutatási javaslat is!); humor az iskolában; „czigány-iskola”; szeretetházak pedagógiai munkája; munkára nevelés ; egészségnevelés .	A diákok túlterhelésének megelőzése; motiválás; szemléltetés (ezredévi kiállítás apropóján); földrajzoktatás a homokozónál; újságokba nevelési rovatot!	Mérési gyakorlat tanteremben, udvaron, szántóföldön ; nyári továbbképzések; kedélybetegség és nyugtalanság ellen őszinteség és emberszeretet.	Tanterem -építési javaslatok; iskola-előkészítés és hátránykompenz.; gyakorlóiskola ; „amikor az iskola okozza az idegességet” – a probléma kezelése; játék ; ifjúsági irodalom

1. ábra: A tanulási tér kérdéskörét tárgyaló vagy arra utaló cikkek száma és tartalmi fókuszai az Evangélikus Népiskola c. folyóirat kiválasztott évfolyamaiban
Forrás: saját szerkesztés

Az 1898. év érdekesebb utalásai közé tartozik a teológiai képzés tangazdasági gyakorlattal való kiegészítésének felvetése (10–12); a gyertya segítségével végzendő légyőgyakorlatok és a friss levegőn való mozgás napirendbe iktatására tett javaslat a tbc megelőzése érdekében (22–24); valamint a népkönyvtár és olvasóegylet létrehozásával az egész falu közösségének a művelődését szolgálni – újság-előfizetés segítségével is (115). A boldogságra nevelés kapcsán szó esik az esztétikai érzék szép tárgyakkal való fejlesztéséről (272), az evangélikus tanítók működésének másik fontos színterén, a templomi istentiszteleten pedig az énekeskönyvi énekek gyermekek számára adaptív válogatásának fontosságáról (276).

Az 1899. évi első számában a Nyílt tér rovat ismerteti a Vas megyei Általános Tanítóegyesület indítványát a tanévzáró vizsgák eltörléséről, jelezvén: „A jövő századba nem akarjuk behurcolni a régi tanügyi torzszülöttek egyikét. [...] Mi tehát nem évzáró, gyermekgyötrő vizsgákat akarunk, hanem a szép, fentartandó emlékü milleniumi ünnepélyek mintájára: évzáró ünnepélyeket a nagy nyilvánosság számára szavalással, énekkel, tornajátékkal, és más, a gyermeki kedélyt javító mulatságokkal” (29). Röder Károly a Dél-magyarországi Tanítóegylet XXXI. nagygyűlésén adott elő egészségnevelés témájában. Előadásában az oltási és egészségügyi kiskönyvecske használatára tett javaslatot. Innovációja a pedagógiai teret radikálisan kitérít, de a szülőkkel és orvosokkal együttműködő pedagógus felelősségvállalásának egy újabb területére mutat rá az egyszerű, ám napjainkban is használatos innovációs javaslattal (106). Ulreich Gyula a velegi (azaz a nagyvelegi) olvasókör számára készítette dolgozatát (141–144), amelyben a családi nevelésben tapasztalt hibákra és azok kiküszöbölésének fontosságára hívja fel a résztvevők (minden biztonnal szülők, nagyszülők, keresztszülők) figyelmét. Jellemző hibának tekinti, amikor a kisebb gyermekek nevelését elhanyagolják, nagyobbaknak viszont túl kevés önállóságot biztosítanak. Előadásában friss nevelési, pszichológiai és pedagógiai ismereteket tesz közkinccsé a falu népe számára. Írását elsődlegesen a rábizott diákok nevelésének tág összefüggésrendszerében való hatás gyakorlásaként értékeljük. A tanulási térrel kapcsolatban egy meglepő, ám az adott korban érthető megfontolást olvashatunk a Sopronban tervezett árvaház építését előkészítő előadás leiratában. A balatonfüredi és svájci árvaházak jógyakorlatai mellett megjegyzi a szerző, Laschober Gusztáv, hogy „Egy ily intézet úgy külső építkezés mint belső berendezésnél fogva legyen egyszerű, egyszerű a szegénységig. Ha a szeretetházban a növendékeket mint más helyütt már említém oly életmódhoz szoktatjuk, a minőre ők mint munkás emberek később nem

tehetnek szert, elégedetlennek s ezen keserű csalódás, melytől kell, hogy az intézet megóvja őket, boldogtalanokká tette. Ha Isten bölcs végzése, egy vagy más az intézetből kikerült növendéket jobb viszonyok közé helyez, hamar hozzá fog az szokni a jobbhöz, amit az ellenkezőről állítani aligha lehet” (271). A kikindai néptanító, Geleji Frigyes a helyi cigány közösség tagjaival egyeztetett a gyermekek iskoláztatásának lehetőségéről. Mivel a vajda megmagyarázta neki, hogy a cigány gyermekeket, ha néhányan be is adnák a helyi iskolába, másnap kivennék onnan a bántalmazások miatt. Így megegyeznek, hogy tavasszal helyben építenek egy vályogiskolát: *„ide könnyebben felhozhatók a gyermekek, másrészt a tanítást is könnyebben lehetne ősi szokásaikhoz is alkalmazni”* (288). Hajas Gyula egészségvédelmi javaslatait (161–167) később ismertetem.

Az 1900. év lapszámaiban továbbra is szerepelnek az istentiszteleti és gyermek-istentiszteleti formákkal kapcsolatos javaslatok (38), a szülők „résztételése a neveléstudományban” (220), a szederfák „selymészet” céljából való ültetésének (120) témaköre. A millenniumi kiállításokra reflektál Nagy Bálint pályaműve (46–51), amelyben a földrajz, néprajz, természettudomány és történelemtanítás szemléletessé tételére hoz javaslatokat (pl. állatok kitömésének elsajátítása, a millenniumi kiállításon készített fényképanyaggal való foglalkozások, egyszerű eszközök elkészítése a fizika és a kézművesség tanításához). De szót kap a tapasztalati tanulás is, ami nemcsak az elméleti megfontolásokban, de Vaday Józsefnek a földrajztanítás módszertani megújításához tett javaslatában is (134–141) hangsúlyosan érvényesül. Ezt a tanulmányt Fiedler János túlterhelésről szóló értekezéséhez (161–167) hasonlóan később mutatom be részletesebben.

Az 1901. év – az előző évi népszámlálás tapasztalatainak reflexiójaként – elsősorban a tanítók társadalmi felelősségének témáját emeli fókuszba. Emellett a szabadtéri méréstani (109) és földrajztanítási (111) módszerekről nyújt újabb ízelítőt. Simkó Endre a budai Paedagogicum „szünidei tanfolyamának” a pszichológiai és biológiai továbbképzési anyagáról ír (283–298). Tapasztalatai részletes megosztásával célja, hogy kisállatok boncolására és állatok demonstrációs célú tartósítására is ösztönözze kollégáit. Karner Frigyes régi vágyát valóra váltva németországi tanulmányúton szerzett tapasztalatokat saját költségén, melyekről két cikkben számolt be. Amellett, hogy részletes útleírást ad, összegzi a greifswaldi egyetemi „Ferienkurs” élményeit is. Herbart pedagógiáját, biológiát (itt is boncolás demonstrálásával és preparátumokkal) és földrajzot (tengeri hajókirándulásokkal), valamint német nyelvészetet tanultak angol, francia, orosz, svéd, norvég, dán, orosz, osztrák, cseh és magyar tanítók és tanárok – mint megjegyzi, köztük sok kolléganő is (239–248). Szünidő lévén iskolai hospitációra nem nyílt alkalma. Végül megállapítja: *„Tény, hogy az elméleti ismeretek, amelyeket a greifswaldi egyetem kurzusainak hallgatása nyújt, nagyrészt olcsóbban, könyvekből is elsajátíthatók; de a tapasztalatok, melyeket az ember idegen földön járva tesz, semmiféle könyvből meg nem szerezhetők”* (296).

1902. Dr. Leszner Rudolf orvos első cikkében „A tanterem világosságáról” (107–109), egy következőben pedig a népiskolai egészségtanról (304–305.) ír. Az orvos azonban a tanítókéinál kevésbé komplex pedagógiában gondolkodik. A gyermekek „parancsolatokkal” való tanítása által szeretne hatni a szüleikre is. Kintczler Árpád pedagógiáját a „kedélynevelés” gondolata mentén szintetizálja (111–116), ebben a célban találja meg a családi, templomi és iskolai nevelés közös nevezőjét. Rendszerében ezt szolgálják a hittan, a földrajz, az irodalom tanítása és az ünnepek is. Kalma Pál pedig „A szülők iránti szeretet ápolása” kérdését tekinti mindent átfogó eszköznek a pedagógiájában (145–147). Mindkét megközelítés humanisztikus alapokra épül, még ha eltérő irányba mutatnak is. Azonban egyaránt jelzik, hogy a tanítók saját tapasztalataikon átszűrve miként építették be egészen kreatívan szaktudásukba és gyakorlatukba a pedagógia elméleti megfontolásait, s ez alapján fogalmaztak meg kritikus észrevételeket, de innovatív megoldásokat is. Az a javaslat például, hogy az iskolában a tanítók az ünnepek kapcsán otthon is elmondható verseket tanítsanak a gyermekeknek, amikkel a

gyermek felköszönthetik szüleiket, valóban a szülők iránti tisztelet és a családokkal való együttműködés jegyében született (145). A hátránykompenzáció kérdésének megvilágítása mint a szociálpedagógia recepciója (146) pedig valódi tartalommal tölti meg a családlátogatás gyakorlatát.

3.3. Három jellegzetes innovációt vagy éppen új eszközök használatát bemutató tanulmány

A korabeli tanítók térhasználat tekintetében is innovatív látásmódját három tanulmány gondolatmenetének bemutatásával szemléltetem. Hajas Gyula az egészségvédelem szempontjait igyekszik érvényesíteni a rendelkezésre álló vagy éppen később építendő iskolai környezetben. Vaday József a tantermi és az udvaron megvalósítható feladatokra fűzi fel innovatív földrajztanítási módszerét. Fiedler János írása pedig az iskolai terhelés átgondolására hív.

3.3.1. Hajas Gyula: Mit tehet a tanító, hogy a reá bízott gyermekek testi egészségét fenntartsa? (1899: 260–273)

A cikk mottója a ma már még rövidebb verzióban idézett Juvenalis-idézet (Sat. 10,356): „*Imádkozunk, hogy ép testben ép lélek lakozzék!*”. A cikk megírásának apropója a gyermekhalandóság magas aránya – különösen a szegény családokban: „*mielőtt beáll az iskolaköteles kor, elpusztul a gyermekserег fele, a megmaradottból azután még mily sokat kell kikisérni síri nyúghelyére az iskola négy fala közül. – Nekünk tanítóknak tehát oda kell hatnunk, hogy a gondjainkra bízott gyermekserег egészsége, épsége megóvassék s mi miattunk korai sír a temetőt ne gazdagítsa*” (261). Majd felteszi a kérdést: „*mit tehetünk növendékeink testi egészsége érdekében az egészségtan tanításán kívül is? Az iskolás gyermekek egészségét megóvhatjuk első sorban is a célszerű iskolai épület által*” (261). Az iskolaépület építésére az utca zajától távolabb eső száraz, kiemelkedő területet javasol, ahol száraz anyagokból kell a falakat és a famunkát is elkészíteni, nehogy a gombásodás mérgezze a min. fejenként 3-4m³-es tanterem levegőjét (261). A tanulási időt a törvényi előírás minimumára szükséges szorítani (262), mert „*Be kell látnunk, hogy az a gyermekserег eddigi kedvteléseitől, szokásaitól, szabadságától fosztatott meg. Tegyük tehát az iskolában való tartózkodásukat élvezetessé, könnyűvé, fokozatosan vezessük őket a játék teréről a komoly ismeretek körébe; óvakodjunk, hogy a szellemi ismereteket ne a testi épség és egészség árán nyújtsuk*” (262). Tanító kollégáknak ajánlja, hogy házi feladatot csak keveset adjanak, a termeket rendszeresen (óránként 3-szor) szellőztessék, késő tavasszal és nyáron pedig folyamatosan tartsák nyitva az ablakokat (263). A fűtéshez korszerű kályhákat javasol a füstszennyezés elkerülése végett. Egészségvédelmi és motivációs hasznót is tulajdonít a megfelelő fűtésnek. Egy gyermekcentrikus ajánlást is tesz: „*A kályha fűtését pedig ne bizzuk avatatlan gyermekekre. Nem követelhetjük attól a szülőtől, hogy gyermekét a tanítás megkezdése előtt már órákkal előbb elküldje kályhát fűteni, attól a gyermektől pedig azért nem, hogy ezzel testi egészségét kockáztassa. Elég gondot szerez annak a mindennapi szellemi munka*” (264). A diákok tisztaságra nevelését ellenőrzéssel is, de elsődlegesen példaadással és a rendezett és tiszta iskolai környezet általi motiválással javasolja elérni. A megfelelő ivóvíz biztosítását is kulcsfontosságúnak tartja: „*Azért az iskolai kút vizét, ha gyanúsnak látszik, igen jó lenne elemeztetni, a mit a körorvosok megkeresésre kézségesen teljesítenének. [...] Be kell látnunk, hogy a használatban levő kezdetleges iskolai víztartó edényekkel, a mi nem más, mint egy dézsa és egy pohár, nem háríthatjuk el a [fertőzés-] veszélyt*” (264). Javasolja a miniszeri rendeletben is ajánlott „*Pillér József tiszaujlaki igazgató tanító által feltalált higienikus víztartót*”, amely egy szánszűrővel ellátott vízsűrő berendezés a fiókjaiban elhelyezhető számozott fém poharakkal (265). Jellemző a szülőkre tekintő érv is: „*Ha a nevezett víztartót iskoláink megszereznék, mily nagy megnyúgvás lenne a szülőknek, ha tudnák, hogy az iskolai vizívás*

utján nem fenyegeti gyermeküket egész életükre kiterjedhető nyomorúság veszélye”(266). Kiemeli a mozgásos játékok és a testgyakorlatok fontosságát megfelelő helyszínen: „*a torna tanítás télen-nyáron folyjon, télen az iskolában, ősszel, tavasszal a tornatéren, ennek hiányában az udvaron. Ezen gyakorlatok mindig egészséges tiszta levegőben ejtessenek meg. Verőfényes helyen a gyermekcsereg a maga árnyékában álljon*” (266). Ugyanakkor óv a gyermekeket kimerültségbe hajszoló tornáztatásától. De felhívja a figyelmet a kirándulások jótékony hatására.

3.3.2. Vaday József: Javaslatok a földrajztanítás módszeréhez (1900: 134–141)

A szerző „a távirók és repülők korában” fontosnak találja a földrajz ismeretét (135). Kiindulásul az olvasás és írás együttes tanulását választja. „*A térképtudáshoz tehát olyan munka által juttatom a növendéket, mint a minőt végez az a tanító, aki az irvaolvasást tanítja*” (137). Hatéves diákokkal kipróbálta, hogy ha ő a táblára rajzol előbb egy folyót, aztán egy tavat, akkor, ha a folyó folyik, akkor a tóról kapásból megállapítják a diákok, hogy áll. Ha a Duna vonalát többször ugyanígy lerajzolják folyásirányban, azt is hamar megtanulják a diákok. Azonban, ha csak térképeket néznének vagy a szokásos pontozott vonalas vaktérképeket egészítenék ki, nem szereznek „maradandó tudást” sem a térkép készítése, sem annak használata tekintetében (137).

„*A földrajzi rajzoltatást illetőleg térképrajzoltatást igen czélszerű bizonyos játékszerű mellékfoglalkozásokkal, gyakorlatokkal kíséreni*” (138). Ilyen játék lehet: „*Egy fölállított táblaszerű keretben a növendékek Magyarország domborművű térképét készítik meg gyúrható agyagból, azután festékekkel fölrajzolják a folyókat, határokat stb. Az iskolaudvar egyik homokos oldalán léczkeretbe vizes homokból domborművű térképet alkotnak a tanító felügyelete alatt*” (138). Valamivel bonyolultabb leírását adja annak a tornatéren vagy udvaron játszható verzióknak, amelyben maguk a diákok állnak fel a Kárpátok láncolataként, majd lehajolva és leülve a Kárpát-medence többi hegyvonulatát is megformázzák. Ezután egyikük a Duna, másikuk a Tisza vonalát rajzolja meg egy pálcával a földre folyásirányban (138). Lezárásként pedig ki-ki elkészíti saját színes térképét (138.o.). Kiemeli a módszer fejlesztő hatását (140). Együttal pedig felhívja a tanítók figyelmét arra is, hogy érdemes nekik is természetjárás és utazás által alaposabb földrajzi ismereteket szerezniük. „*Az olyan tanító, a ki legalább hazánk egyes részeit beutazta; könnyebben bevezeti növendékeit a tanítás előszobájából a belső termekbe, élénkebben tanít más országokat is; megelevenítik a láthatárt, benépesíti a mozgó világ jelenségeivel; a síkok a gulyák kolompjától, a hegysorok a zakatoló gyarak zajától hangoznak; amott Számum elől menekülő karaván képét, a Sarkkörök a földrajzi tudományért küzdő utazók küzdelmeit tárják a növendék elé s mindez oly megragadó a tanulóra, oly üdítő és ismétlődő élvezet a tanítóra, a miben talán el sem lehetne fáradni*” (139).

Innovatív tanítási módszerét Vaday József a következő évben tovább is fejleszti, akkor már az iskolaudvarra felállított táblával teremt még komplexebb tanulási környezetet diákjai számára a folyóirat következő évfolyama tanúsága szerint (1901: 111–118). Itt a vízrajz és domborzat tanításához is bemutat két részletes óravázlatot táblaképekkel illusztrálva.

3.3.3. Fiedler János: A túlterhelésről (1900: 161–167)

Jóllehet a tanítók, szülők és orvosok is panaszkodtak már a századfordulón is a diákok túlterhelésére, a helyzet akkor sem javult, sőt inkább romlott Fiedler János meglátása szerint. „*A népiskola sem birt ellentállni a fejlődő korszellemnek, s szintén rohamosan törtetett előre. Új meg új tantárgyakat vett fel az évek folyamán, mint: egészségtan, kertészet, mezőgazdaság, rajz, slójd stb., az elődöktől öröklött tárgyakat pedig oly méretekre terjesztette ki, mintha azt a látszatot akarná kelteni, hogy a népiskolai gyermeknek a későbbi évekre semmi tanulnivalót sem akar meghagyni*” (161–162). A tanító megoldási javaslatát egy fiktív miniszteri utasítás köntösében fogalmazza meg: „*Utasítom ennél fogva a czímet, hogy iskolalátogatásai alkalmával különös tekintettel legyenek a testgyakorlatra, az óraközi szünetekre stb. és egész*

tekintélyük latba vetésével hassanak oda a) hogy a házi feladványok felére redukáltassanak, b) hogy a magoltatás, mint középkori intézmény, a múzeumokba száműzessék, c) hogy minden tanító az őszi és tavaszi hónapokban hetenként legalább egy fél napot kirándulásra fordítson. Hogy pedig a tanítók se legyenek túlterhelve, szolgálati idejüket harmincz évre szállítom le. [...] Ilyforma lesz majd első rendeletem, ha miniszter leszek” (163). Ám tanítóként is megszívlelendőnek tartja a házi feladat redukálásának gimnáziumi és nürnbergi példáit (162). Pestalozzira hivatkozik és Newtont, Petőfit, valamint Napóleont említi példaként, amikor a később ébredő „szunnyadó tehetségek” kímélését és mindenki számára képességeinek megfelelő terhelést javasol (163). Panaszolja, hogy „a népiskola egészségügyi viszonyainak elbírálásánál a legtöbb esetben csak az iskola épületét, annak fekvését, világítását, szellőztetését, fűtését, szóval külső berendezését veszik figyelembe; de azt, hogy a szellem túlterhelése több kárt okoz, mint pl. a legrosszabb padok, figyelembe alig veszik. Pedig a túlterhelés nemcsak a léleknek árt, de a test fejlődését is akadályozza. Bágyadtság, halvány arc, lesóványodás, rövidlátás a következményei” (163–164). Egy svéd vizsgálatra hivatkozik, amikor megállapítja, hogy a diákok a szünidőben nőnek leginkább (164). Ez alapján int mértékletességre a házi feladatok tekintetében, hogy pihenésre, kikapcsolódásra is jusson elég idejük a diákoknak: „Házi feladványok szükségesek, mert általuk a gyermeket öntevékenységre és munkára neveljük egyrészt, másrészt pedig ismételjük, begyakoroljuk, alkalmazzuk, szóval megerősítjük az iskolában tanultakat. De annyi feladványt adni, hogy apa, mama, nagypapa és cseléd is belefáradjon annak elkészítésébe, az túlhajtott. Minél több a házi feladvány, annál rosszabb az iskola” (164). Felhívja a figyelmet arra, hogy amennyiben lehetséges, kevesebb anyagot dolgozzanak fel a tanítók diákjaikkal kellő időt szánva rá, hogy jobban elmélyülhessenek benne és alaposabban megtanulhassák. Ennek pedig, mint megállapítja, a tananyag és a módszer ismerete a feltétele tanári oldalról.

További konkrét innovációkat nem fogalmaz meg, de a fiktív levéllel és érvelésével is buzdíthatta kollégáit, hogy saját hatókörében ki-ki egy inkább reális elvárásokon tájékozódó, a gyermekek különbözőségére is tekintettel lévő pedagógiát képviseljen az iskolák és tanítók között megfigyelhető versenyszellem ellenében.

Összegzés, következtetések

A tanulmányban kiemelt innovatív gondolatok egy része ma is megszívlelendő. A korabeli tanítók írásait olvasva napjaink neveléstudományi fókuszaira is reflektálhatnak a mai pedagógusok. Bámulatatos, ahogyan a folyóirat kínálta szakmai fórumon tapasztalatokat cseréltek, vitákban érveltek, jógyakorlatokat osztottak meg a tanító elődök. Saját szakmai továbbképzésükre vonatkozó igényüket cselekvésbe fordították, problémaérzékenységüket problémák feltárására, innovatív megoldási javaslatok kidolgozására használták. Felelősnek érezték magukat nemcsak a rájuk bízott diákok, de az egész falu közösségének a művelésében, és a szociális hátrányok leküzdésében is tevőlegesen részt vállaltak. A digitális konnektivitás századában is érdemes tanulni egészen természetesen közösségi pedagógusi attitűdjükből, sőt talán még konkrét javaslataik egy részét is komolyan vehetjük. A pedagógiai térben való tudatos jelenlétük és a tér figyelmes, találékony alakításában vállalt kezdeményező szerepük a facilitátorrá váló mai tanárok figyelmét is a pedagógiai terek tudatos használatára irányíthatja. Ők is keskeny mezsgyén egyensúlyoznak a terhek, kötelességek, akadályok, vágyak és szándékok tájain, de azt is újra meg újra megfogalmazzák, hogy éppen figyelmes, találékony, személyekre tekintő munkálkodásuk kiégéspreventív hatását is érzékelték. Ha csak ezt megtanuljuk tőlük, máris boldogabban és kreatívabban tudunk bánni mi magunk is a rendelkezésünkre álló és szándékunk vagy éppen közösségünk szándékai szerint alakítható fizikai és kapcsolatokba rejtett terekkel.

Irodalom

- Balogné Vincze K. 2024. Szükségből erény. Hit és tanulás kapcsolata az Evangélikus Népiskola című folyóirat első huszonöt évfolyamának válogatott cikkeiben. In: Balogné Vincze K.–Kodácsy-Simon E.–Seres-Busi E. (szerk.): *Teológia és tanulás – a változás lehetősége*. Budapest: Evangélikus Hittudományi Egylet, L'Harmattan, Luther Kiadó, 155–169.
- Hercz M.–Sántha K. 2009. Pedagógiai terek iskolai implementációja. Architektúra és funkcionális terek a mindennapok pedagógiai világában. *Iskolakultúra* 9: 78–94.
- Evangélikus Népiskola című folyóirat 1898–1902. évfolyamai mint források https://library.hungaricana.hu/hu/collection/edt_eok_evangelikus_nepiskola/ (letöltve: 2025.03.30.)
- Kelemen E. 2016. A Magyar Paedagogiai Társaság megalakulásának oktatástörténeti háttere. *Új Pedagógiai Szemle* 66: 67–79.
- Kovács K. 2011. A néptanítói szakmásodás alakulása két dualizmus kori neveléstan-könyv tanítóképének elemzése tükrében. *Magyar Pedagógia* 111(4): 289–311.
- Mészáros I.–Németh A.–Pukánszky B. 2003. *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Nagy M. 2001. A tanítóság a századelőn a statisztikai adatok tükrében. In: Baska G.–Nagy M.–Szabolcs É. (szerk.): *Magyar tanító, 1901*. Pécs: Iskolakultúra könyvek 9., 11–37.
- Nagy M. 2006. Magyar tanító, 1911-ben. *Iskolakultúra* 16(2): 33–48.
- Nóbik A. 2019. *A pedagógiai szakajtó és a néptanító szakmásodás a dualizmus korában*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Pukánszky B. 2013. A gyermek a tizenkilencedik századi magyar neveléstan kézikönyvekben. *Parlando* 55. <https://www.parlando.hu/2013/2013-5/2013-5-03-Pukanszky.htm> (letöltve: 2025.03.30.)
- Robotka Cs. 2009. Varsányi Péter István: Fejezetek a soproni Evangélikus és Állami Tanítóképző történetéből (1921–1957). *Soproni Szemle* 63(2): 273–275.
- Szabolcs É. 2001. „...A tanítói állomásra pályázat hirdettetik...”. A Néptanítók Lapja 1901. évfolyamában január–márciusban megjelent álláshirdetések elemzése. In: Baska G.–Nagy M.–Szabolcs É. (szerk.): *Magyar tanító, 1901*. Pécs: Iskolakultúra könyvek 9., 38–58.
- Szinnyei J. 1905. *Magyar írók és költők élete és munkái*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/> (letöltve: 2025.03.31.)